

УДК 94«19»:343.1(477.42)

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112057>

Максимов Олександр,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Житомирського державного
університету ім. І Франка

max-84@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5251-3794>

ResearcherID: H-5394-2016

ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ХІХ СТ. У БОРОТЬБІ З ДІТОЗГУБНИЦТВОМ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Анотація

Метою роботи є аналіз факторів, що впливали на процес становлення імперського законодавства щодо дітозгубництва та висвітлення специфіки виконання судових рішень, пов'язаних з цим видом злочину.

Методологія дослідження базується на використанні наукових інструментів історико-правових, імперських та жіночих студій, соціальної історії, частково – історичної антропології. Це дало можливість розглядати дітозгубництво у конкретно-історичних обставинах. На прикладі судових справ, розглянуто усі чинники, що впливали на окреслену проблематику.

Наукова новизна полягає у тому, що на основі архівних матеріалів, які представлені у Державному архіві Житомирської області, та широкому спектрі інших джерел, проаналізовано відомості про специфіку застосування покарань до жінок, які вчинили злочин проти життя дитини, а також факторів, що визначали імперську політику щодо подібних злочинів у другій половині ХІХ ст. (на прикладі Волинської губернії).

Висновки. Протягом другої половини ХІХ ст. в Російській імперії спостерігалась тенденція до пом'якшення вироків жінкам за такий злочин як дітозгубництво або інфантицид. Цьому сприяла низка факторів: незначна вартість життя немовляти в модерному суспільстві, що ймовірноше, пов'язувалось із значним перенаселенням, зокрема на Правобережжі. Подібні злочини не приносили великої шкоди державі (відносно до інших). Одночасно, розвиток медицини, зокрема

психіатрії, та, відповідно інший погляд на жінку під час пологів та підвищення рівня гуманності в суспільстві, (часте співчуття злочинцям з боку суддів та присяжних засідателів) стали не менш важливими факторами винесення судових вироків.

Ключові слова: *дітозгубництво, інфантицид, сім'я, сільська громада, суд, присяжні засідателі, законодавчі зміни, етнографія, медицина.*

Постановка проблеми. У судовій практиці минулого існувала низка злочинів, яким в наш час у кримінальному кодексі не знайшлося місця, або вони перепрофілювались в інші статті та форми покарання. У нашій розвідці піде мова про дітозгубництво – один з розповсюджених злочинів ранньомодерного та модерного часів, а також покарання за нього.

Сьогодні, в часи гуманні та демократичні, смерть людини, більше того дитини, викликає серйозне занепокоєння, осуд, заклики до покарання. Але були і інші епохи, коли вбивство дитини, а особливо новонародженої, мало цілий спектр трактувань та кваліфікацій, а також мотивів для виправдання. Перш за все, це пов'язувалось із відмінностями у розумінні цінності життя. Наша розвідка присвячена модерній епосі XIX ст. Серед завдань, які автор ставив перед собою: з'ясувати, яким чином система законодавства Російської імперії трактувала такий вид злочину як дітозгубництво, та яка міра покарання передбачалась за нього. Дослідити фактори, які сприяли пом'якшенню вироків для подібних злочинів у модерний час, охарактеризувати вплив такого інституту, як суди із присяжними засідателями, що виник в результаті судової реформи 1864 р., на процес зміни у підходах до вирішення справ, пов'язаних з дітозгубництвом. Шляхом дослідження конкретних судових справ, виокремити типові особливості застосування норм кримінального судочинства щодо даного виду злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що проблематиці дітозгубництва на теренах України модерного часу значної уваги з боку науковців не приділено. Тематиці власне дітозгубництва, як прояву девіантної поведінки, було присвячено одну із наших розвідок (Максимов О., Гардзель К., 2019). У цьому дослідженні, за допомогою масиву архівних документів, досліджено соціальну приналежність та майновий зріз фігуранток

подібних справ, роль жінки у питаннях життя її новонародженої дитини, та найголовніше – її реакції на ставлення тогочасного суспільства на позашлюбні стосунки та незаконнонароджених дітей. І як наслідок – страх, перед можливістю опинитись на маргінесі тогочасного життя (Максимов О., Гардзель К., 2019). Також варто виокремити дослідження В. Маслійчука. У своїй праці вчений зупинився на проблемі вбивства незаконнонароджених дітей та аборту в період ранньомодерного доби на прикладі Слобожанщини (Маслійчук, 2008). Значний внесок у дослідження проблематики дитинства, статусу та місця дитини, а також дитячої смертності, зокрема й шляхом вбивства матерями (на прикладі Гетьманщині), своїм науковим доробком зробив І. Сердюк (Сердюк, 2018). Ще однією розвідкою, де представлена тематика дітозгубництва на гетьманському Лівобережжі є праця Ю. Волошина, в ній автор крізь призму однієї судової справи демонструє всю складність та глибину проблеми, дає оцінку мотивам та рефлексіям різних учасників цього злочину, формує уявлення тогочасного суспільства на подібні випадки та доводить, що друга половина XVIII ст. стає переломним етапом у поглядах на проблему дітозгубництва, зокрема у питаннях пом'якшення покарання за подібні злочини (Волошин, 2016).

Метою роботи є аналіз факторів, які впливали на процес становлення імперського законодавства щодо дітозгубництва, та висвітлення специфіки виконання судових рішень, пов'язаних з цим видом злочину.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби встановити відповідальність за вбивство дитини зустрічаються у письмових пам'ятках Київської Русі. Наприклад, в Статуті князя Ярослава про церковні суди вказувалося на насильницьке позбавлення життя матір'ю своєї незаконнонародженої дитини. За це діяння вона піддавалася ув'язненню в церковному будинку. Дітовбивство як злочин розглядалось і в Уставі Володимира Святославовича – «если девка детя повержеть» (Мурзіна, 2007, с. 101). Ймовірно, слово «повержеть» мало на увазі випадки, коли жінка позбавлялась від немовляти, або від плоду. За дані злочини обвинувачена піддавалася церковному суду, що мало на меті припинення позашлюбних зв'язків. Важливо, що в статутах князів не було чіткого розмежування між покаранням за дітовбивство та аборт.

Оскільки злочини, вчинені жінкою за часів Київської Русі розглядалися передусім як порушення норм моральності, родинно-шлюбних відносин, трактувалися як образа, нанесена честі і інтересам чоловіка, порядку, який освячувався релігією, то й дітовбивство належало до юрисдикції церкви і класифікувалось не як власне злочин, а як гріх (Бондаровер, 2013, с. 377).

На зміну статутам київських князів прийшли Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр. Литовський статут був основним збірником права в Україні з XVI ст. до 40-х рр. XIX ст. В цьому документі вже чітко прослідковувалось відмежування злочину «вигнання плоду» від злочину дітовбивства і відповідальності за них. Варто зазначити, що існувало два підходи у визначені відповідальності – норма про позбавлення життя дитини, народженої в шлюбі, та норма про вбивство незаконнонародженої дитини, тобто поза шлюбом. У першому випадку передбачалось покарання у вигляді ув'язнення на один рік і шість тижнів у вежі в замку, а після відбуття цього покарання чотири рази в рік при церкві свого віросповідання винні мали публічно каятися, у другому – смертна кара. Така диференціація відповідальності, залежно від суб'єктів вчинення злочину, пояснювалась тим, що як вже зазначалося вище, на каральну політику держави того часу істотно впливала християнська релігія і церква, яка засуджувала блуд (Мурзина, 2007, с. 105).

У ранньомодерний час відбуваються певні зрушення у поглядах на дітозгубництво, зокрема, В. Маслійчук наголошує на суттєвих суспільних трансформаціях у питаннях дитячої смертності. Важливим є те, що автор прослідкував роль контролю громади та церкви щодо стримування вбивства незаконнонароджених дітей та абортів. Також дослідник звернув увагу на зміни в системі покарань за дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. в бік його пом'якшення, відходу від смертної кари для жінок, що його вчинили (Маслійчук, 2008).

В одному з останніх масштабних досліджень, присвячених проблематиці дитинства та ролі дитини в ранньомодерний час, І. Сердюк відзначає, що високі показники дитячої смертності і специфіка уявлень про дитину в ті часи, з одного боку, знімали гостроту смерті, робили її звичною. Але з іншого боку, автор

пропонує розглядати багатоаспектно такі складні явища, як смерть. Відомий вислів «Бог дав, Бог узяв» радше пасує колективному ставленню до дитячої смертності як звичного явища або баченню зі «сторони». Таким колективним зовнішнім спостерігачем був власне соціум, котрий мав небагато підстав перейматися смертю одного з найменших своїх членів. Що стосується ставлення батьків та родичів, на думку І. Сердюка, недоречно вважати, що воно було тотально байдужим. Ставлення радше було амбівалентним і залежало від багатьох чинників: віку дитини, охрещена вона чи ні, обставин смерті (Сердюк, 2018, с. 260).

Модерна доба в історії України пов'язується із імперським періодом, протягом якого відбулись зміни і в системі законодавства. На зміну Литовському статуту, нормам Магдебурзького права та Саксонського зеркала приходять інші законодавчі акти.

У середині XIX ст. в Російській імперії назріло питання докорінної модернізації всіх сфер життя суспільства, зокрема і системи законодавства. Важливим результатом цих змін стало прийняття в 1845 р. Уложення про покарання карні та виправні. Стаття 1922 нормативно-правового документу пом'якшувала покарання для матерей-вбивць, якщо інфантицид мав місце відразу після народження дитини і причиною його були «почуття сорому та страху», які оволодівали незаміжніми матерями (Шашков, 1872). Як стверджує у своєму дослідженні В. Безгін (Безгін, 2013, с. 198), у порівнянні з законодавством низки європейських країн того часу, російські кримінальні закони виглядали консервативнішими, а покарання за злочини – надто суворими.

Варто зазначити, що в результаті проведеної судової реформи в Російській імперії в 1864 р. запрацювали суди присяжних та мирові судді, яким було доручено розгляд незначних злочинів. Почалась боротьба з попередньою судовою тяганиною. Одночасно, судді отримали можливість розглядати більшу кількість справ. В зв'язку з цими змінами, склались умови для того, аби частіше розглядались справи, пов'язані з дітовбивством.

Таким чином, суди присяжних, які утворювались за судовою реформою 1864 р. взяли на себе розгляд справ про дітозгубництво, адже цей вид злочину був віднесений до їх юрисдикції. Як результат широкого поширення набула практика винесення

виправдувальних вироків, а суворі покарання замінювались більш м'якими. Наприклад, покарання у вигляді заслання практично не використовувалось (Міхель, 2012, с. 106). Більше того, смертна кара за цей вид злочину була віднесена в минуле ще на початку ранньомодерного часу, і у XVIII ст. не застосовувалась.

Законотворці розуміли необхідність зміни системи законодавства, яка б відповідала реаліям і могла ефективно боротись із злочинністю. В результаті в 1885 р. світ побачив нову редакцію Уложення про покарання карні та виправні, яка була більш адаптована до вимог часу. Зміни в новому Уложенні стосувались більш диференційованого визначення злочину (Безгін, 2013, с. 198).

В Уложенні дітовбивству була присвячена стаття 1451, яка передбачала покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк від 4 до 6 років, або ж заслання терміном від 10 до 12 років. Проте часто була можливість кваліфікувати цей злочин за статтею 1460 і доказати, що жінка «від сорому та страху» залишила новонародженого без допомоги, і тому він помер. В такому випадку жінку могли ув'язнити від 1,5 до 2,5 років. Важливо, що пункт 2 статті 1460 визначав, що якщо буде доведено, що дитина народилася вже мертвою, а жінка під впливом «сорому та страху» приховала труп дитини, обвинувачувана мала відбутися тюремне ув'язнення від 4 до 8 місяців (Уложення про покарання карні та виправні, 1885).

Варто зазначити, що ця норма поширювалась лише на ті випадки, коли дитина мала статус «незаконнонародженої». Якщо матір вбивала дитину, народжену в шлюбі, передбачались жорсткіше покарання (Гернет, 1911, с. 250). Тобто, ставлення до жінок, які вбили незаконнонароджених дітей було більш поблажливим. Таким чином, держава почала більше піклуватися про збереження життя дітей, ніж про протидію позашлюбним зв'язкам, як було раніше.

В зазначеному вище нормативному акті (стаття 1469), визначалась кримінальна відповідальність за вбивство «немовля жакливого вигляду або ж такого, що немає людської подоби». Обвинувачена засуджувалась до позбавлення всіх прав та заслання до Сибіру або роботі в виправних арештантських відділах (Уложення про покарання карні та виправні, 1885).

У статтях 1461–1463 Уложення розглядалось як злочин «вигнання плоду», тобто вбивство живого плоду дитини в утробі вагітної жінки. У статті 1461 визначалось покарання за аборт «без відома та згоди» матері – в залежності від тяжкості наслідків для здоров'я та життя жінки – каторжні роботи від 4 до 12 років, з позбавленням прав та привілеїв. Якщо ж вбивство дитини в утробі відбулося з відома та згоди жінки, кваліфікація злочину відбувалась за статтею 1462, за якою винні позбавлялись всіх прав та привілеїв та передавались до арештантських відділів строком від 5 до 6 років. У випадку здійснення жінкою самостійного абортуння, винній загрожувало тюремне ув'язнення, з позбавленням всіх прав та привілеїв. Стаття 1463 передбачала, якщо жінка була раніше притягнута до відповідальності за аборт, покарання підвищується на одну ступінь (Уложення про покарання карні та виправні, 1885).

Вдосконалення законів і прагнення надати їм більший рівень ефективності було головним завданням, яке визначили для себе юристи другої половини XIX ст. у вирішенні проблеми дітовбивства. В законах вони бачили інструмент для виправлення всіх антисуспільних явищ, які трактувались як злочин. Але зміна законів очевидно не встигала за зміною в суспільному житті. Тому декому здавалось, що злочинне начало приховується в людській природі, особливо коли вона слабка, як у випадку із жінками (Мурзина, 2007, с. 104). Наприкінці XIX ст. наукові досягнення медицини почали вказувати на те, що у матері-породіллі з'являється в психіці особливе потрясіння, що викликане родовими муками. Тому перехід до більш м'якого покарання відбувався не в останню чергу завдяки досягненням науки, з якими законотворцям варто було рахуватись.

У травні 1903 р. було прийнято нове Кримінальне уложення, яке знаходилось тривалий час на обговоренні. Проте нове Уложення так і не було впроваджено повністю у зв'язку з початком революції 1905–1907 рр. та наступними потрясіннями в країні. Важливі зміни стосувались проблеми дітозгубництва. Стаття 461 визначала, що заподіяння смерті може бути виконано чи за допомогою активних дій чи бездіяльності, тобто ненадання новонародженому необхідної допомоги. Також стаття трактувала дітовбивство вже не як вбивство немовляти незаміжною жінкою, а як вбивство дитини,

народженої поза шлюбом. Що стосувалось покарання, то воно було понижене до ув'язнення у виправному будинку від 1,5 до 6 років (Нове кримінальне уложення, 1903, с. 104).

Отже, за традицією ще з часів Київської Русі, дітовбивство вважалось великим гріхом і «варварським» пережитком минулого. Проте, на тлі великих суспільних змін, які розпочалися в 60-х рр. XIX ст., стара кара за дітовбивство здавалась надто суворою і тому все частіше можна було почути про необхідність пом'якшення покарань за злочин і створення більш ефективного та раціонального законодавства, яке діятиме на користь держави.

Для вирішення питань, пов'язаних із дітозгубництвом, в судовій практиці, як правило, не застосовували покарання щодо жінок у повному обсязі, передбаченим законодавством. Його намагалися пом'якшити. Тому у практичному вимірі дуже часто судова влада на місцях проявляла лояльність до жінок, які вчиняли подібні злочини, а суд із присяжними засідателями часто ставав на бік обвинувачених, відчуваючи усю глибину проблеми та масовість подібних злочинів.

Досить часто пом'якшувальною обставиною для винесення вироку було відверте зізнання жінки. Так, у 1892 р. жителька с. Врублівка Новоград-Волинського повіту Олександра Стаднікова була звинувачена за частиною 2 статті 1461. У ставку поблизу села було знайдено труп немовляти. Селяни звинуватили незаміжню Олександру Стаднікову в тому, що ця дитина належала їй. Дівчина визнала, що новонароджений належав їй, але вона його не вбивала, оскільки дитина народилася вже мертвою. Під впливом сорому і страху вона вирішила позбутися тіла. Медична експертиза підтвердила те, що дівчина нещодавно народила, тому припустили, що дитина могла належати їй. За частиною 2 статті 1461 звинуваченій передбачалось покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком від 4 до 8 місяців. Але з урахуванням зізнання, термін був скорочений до трьох тижнів арешту (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 214, арк. 20). Подібних випадків пом'якшення покарання, шляхом врахування зізнання, було досить багато.

Серед обвинувачених жінок значний відсоток становили неповнолітні. Застосування норм покарання для цих осіб мало теж певну специфіку. У 1893 р. в Новоград-Волинську в р. Случ було

знайдено труп немовляти. Експертиза встановила, що дитина померла внаслідок ненадання їй допомоги після народження, а у воду кинули його вже мертвим. Жителі звинуватили в цьому міщанку Іту Кушнір. На допиті вона розповіла, що після роботи відчула себе погано. Потім дівчина відчула, що народжує. Під впливом шоку, подумала, що дитя народилося мертве. Аби приховати факт вагітності, Іта Кушнір вирішила викинути тіло дитини в річку. Оскільки дівчина зізналась в скоєному, їй пом'якшили покарання на першій ступінь, а з урахуванням того, що вона була неповнолітня, покарання зменшили ще. Таким чином, суд визначив їй покарання у вигляді арешту на 2 тижні (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 329, арк. 22).

Також подібна справа розглядалась Житомирським окружним судом у 1894 р. за звинуваченням Феодосії Кучеренко у частині 2 статті 1460. В м. Остропіль Новоград-Волинського повіту було знайдено труп новонародженої дитини, з відірваною рукою та ногою. Жителі міста припустили, що ця дитина могла належати Феодосії Кучеренко, яку підозрювали у вагітності. Жінка зізналась в тому, що ця дитина належала їй. Але вона не знала чи народилась дитина живою чи мертвою, пояснюючи це післяпологовим шоком. Під впливом сорому та страху, вона вирішила сховати дитину в хліву, звідки дитина потім пропала. Експертиза встановила, що відсутність кінцівок у дитини може бути пов'язана з понівеченням тіла собакою. З урахуванням щиросердного зізнання та віку обвинуваченої (19 років), суд призначив покарання у вигляді арешту на 7 діб (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 464, арк. 24 зв.).

У судових справах зустрічаються випадки спроб пом'якшення покарання за дітовбивство, шляхом перекваліфікування злочину за статтею 1451, тобто дітовбивство, на статтю 1460, що лише карала за приховування мертвнонародженої дитини. Так, у 1892 р. у дітовбивстві була звинувачена Юзефа Філінська. Серед жителів м. Баранівка почали поширюватись чутки про її вагітність та вбивство дитини. Після проведеного обшуку в будинку, де вона проживала, у льосі, було знайдено труп немовляти. Медична експертиза встановила, що дитина народилась живою, а померла від удущення пучком соломи. Жінка не визнала того, що вона вбила дитину, зізналась лише в тому, що сховала вже мертву дитину. До розгляду

справи був залучений суд присяжних, який визначив, що Юзефа Філінська не винна у вбивстві дитини, а лише у прихованні тіла мертвої новонародженої дитини. Тому, жінку було вирішено притягнути до відповідальності за пунктом 2 статті 1460. З урахуванням зізнання у скоєному на суді, Юзефі Філінській було визначено покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком на 3 місяці (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 213, арк. 40 зв.).

Відомо, що правосуддя другої половини XIX ст. було схильне до виправдування жінок-дітовбивць. Це можна пов'язати з тим, що злочин проти життя дитини не наносив прямої та безпосередньої шкоди державі та суспільству. Тому застосування суворих покарань щодо таких злочинів вважалось не ефективним. Юристи наполягали на запобіганні та встановленні контролю над тими, хто належав до групи осіб, які потенційно могли здійснювати подібні злочини, на противагу покаранню за його скоєння.

Разом з тим, політика м'якого ставлення до жінок-дітовбивць на практиці, мала спиратись на конкретні підстави. Такими підставами ставали юридичні аргументи про специфіку складу даного злочину. Судді були схильні до того, аби вкотре підкреслити, що вбивство новонародженої дитини здійснювалось жінкою тоді, коли вона перебувала у стані сильного психічного потрясіння, що межувало з безумством.

Прикладом виправдувального вироку за участі суду присяжних є справа, яка розглядалась 1904 р. Житомирським окружним судом. Антоніну Подгурську, яка проживала в м. Звягель, звинуватили в скоєнні злочину за статтею 1460. Дворянин Людвіг Прандецький, у якого працювала жінка, знайшов у сараї труп дитини, який був замотаний в полотно. Він запідозрив, що ця дитина може належати Антоніні. Жінка підтвердила це. Медична експертиза встановила, що немовля народилося живим та померло внаслідок ненадання йому першої допомоги та переохолодження. Антоніна Подгурська пояснила на допиті, що змушена була залишити дитину саму для того, аби ніхто не помітив її відсутність на робочому місці. Коли вона прийшла в сарай через годину, немовля вже було мертвим. Суд присяжних визнав жінку невинною в скоєнні злочину, тому вона була виправдана [Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 16, спр. 193, арк. 34 зв.].

Проте факт переважання виправдувальних вироків за участі суду присяжних, підштовхує до роздумів. Варто наголосити, що присяжними, як правило, ставали односельчани, які досить негативно ставились до позашлюбних стосунків та вагітності. Але коли справа про приховання позашлюбних стосунків, шляхом позбавлення життя незаконнонародженої дитини, доходила до суду, селяни змінювали свій гнів на милість щодо обвинувачених жінок. Тому ми можемо говорити про певну еволюцію у ставленні до жінок-дітозгубниць серед односельчан. Не варто забувати про статус та ставлення до дитини в модерний час, особливо до тих, які не досягли трирічного віку. Показовим є епізод зі справи наведеної вище. Жінка хвилювалась, насамперед, не про новонароджену дитину, а через відсутність на робочому місці. Тобто виконання роботи (за наймом, з подальшим отриманням матеріальної винагороди), в даному випадку, переважає почуття материнства та збереження життя немовляти.

Варто зазначити, що від 1864 р., внаслідок реалізації судової реформи, обвинувачений міг скористатися послугами захисника (адвоката). У випадку, якщо до розгляду справ, пов'язаних з дітозгубництвом, залучались адвокати, то вирокі, у переважній більшості, були також виправдувальні. Так, наприклад, у 1894 р. в справі Глікерії Закалюжної з м. Троянів Житомирського повіту, захисником виступив А. Жураковський. Жінку обвинувачували в тому, що вона народила дитину і приховала це. Глікерія зізналась в тому, що народила дитину в будинку свого дядька. Після цього вона втратила свідомість, а прийшовши до тями, побачила, що дитина була вже мертвою. Аби тіло дитини не дістали собаки, жінка прикрила його соломою. В процесі досудового розслідування було допитані свідки, які підтвердили слова Глікерії Закалюжної, що вона не закопувала тіло, а лише прикрила його. На захист жінки виступив і дядько, який визнав, що жінка зізналась йому у народженні дитини, як тільки він прийшов додому. Тому суд вирішив визнати висунуті обвинувачення дівчині не доведеними, та виправдав Глікерію Закалюжну (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 16, спр. 551, арк. 32–34 зв.).

Проаналізувавши судові справи Житомирського окружного суду кінця XIX – початку XX ст., пов'язані з дітозгубництвом, можна констатувати, що серед них помітна кількість мала

виправдувальні вироки. Так, з опрацьованих 63 судових справ у 28 справах жінки були виправдані.

Обґрунтовувати виправдувальні вироки суддям допомагали також погляди експертів, які стали, за необхідністю, запрошуватись судами на основі закону 1835 р. про обов'язкову судово-медичну експертизу.

Варто зазначити, випадки дітовбивства були тим типом злочину, за яким досить важко було викрити вбивцю. Звичайним приводом для порушення кримінальної справи було виявлення в певному місці трупа дитини, а далі починався пошук відповідної кандидатури на роль його можливої матері. Втім, коли справа потрапляла до суду, особа матері мертвої дитини вже була встановлена, завдяки, як правило, родичам чи сусідам обвинуваченої (Міхель, 2007, с. 447).

Залучаючи медиків до здійснення судово-медичної експертизи, судді мали вирішити з їх допомогою дві групи питань. По-перше, чи була смерть немовляти наслідком випадковості, яка не залежала від жінки, наприклад, подія внаслідок важких пологів, чи все ж мало місце дітовбивство? По-друге, чи був скоєний злочин у свідомості чи безсвідомо, у стані безумства? (Шергандт, 1865, с. 33).

Основним видом експертизи був патолого-анатомічний аналіз трупів, з метою виявлення насильницьких ознак смерті. Проте спеціалісти в цій галузі не завжди могли винести вірне рішення щодо причин смерті, і деякі з них були схильні вважати, що ознаки насильства на тілі мертвої новонародженої дитини лише у виключних випадках можуть слугувати позитивним доказом дітовбивства. Залишаючи винесення вироку на розгляд суддів, провідні спеціалісти із судово-медичної експертизи воліли не виступати без особливої потреби на стороні звинувачення (Міхель, 2007, с. 449).

Не менш важким був і другий етап експертизи, який передбачав з'ясування психічного стану жінки-дітовбивці. Варто зазначити, що саме з другої половини ХІХ ст. формується інтерес до проблем психічних відхилень, у їх застосуванні щодо кримінального законодавства. Активно починає формуватися спеціалізований судово-психіатричний дискурс, який був покликаний дати кримінальному правосуддю більш точну картину

психічного стану злочинців, які здійснювали вбивство. У рамках цього процесу був вироблений і типовий портрет жінки-дітовбивці.

Спеціалісти були схильні трактувати інфантицид як злочин, який здійснений в стані психічного розладу, зокрема, тимчасової втрати свідомості. При цьому, психіатрія, яка зароджувалась в середині XIX ст., була схильна до того, аби і сам процес пологів розглядати як такий психофізичний стан, який супроводжується сильним емоціональним шоком і тимчасовою втратою пам'яті і свідомості. Зважаючи на ці погляди, вітчизняні медики поширювали їх на випадки, з якими вони мали справу.

Також фахівці вважали, що більшість дітовбивств пов'язані з причиною конфлікту між вродженими материнськими почуттями і тими соціальними умовами, в які потрапляла жінка, яка була позбавлена співчуття і підтримки оточуючих. Тому панівною серед них була думка, що дітовбивство – це проступок, який здійснюють, в основному, юні, неграмотні, незаміжні жінки, якими рухає страх бути зганьбленими перед родичами та сусідами (Шашков, 1872, с. 451).

У загальному, політика поблажливого ставлення до жінок-дітовбивць мала певні наслідки для судово-психіатричної експертизи, яка почала розвиватися завдяки спробам більш точно виявити суб'єктивні причини таких злочинів.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що судове законодавство та судові практики кінця XIX – початку XX ст. відзначалися поступовим пом'якшенням вироків для жінок, яких обвинувачували у дітозгубництві. Результатом стало призначення менш суворих покарань та помітна кількість виправдувальних вироків. У другій половині XIX ст. формувалась нова система законодавства, яка конкретно визначала склад злочину, пов'язаного з дітозгубництвом. Проте, на думку більшості юристів, діючі норми не відповідали реаліям часу та були доволі суворими. Це призводило до того, що часто у відношенні до обвинувачених жінок застосовували пом'якшення покарання, або ж виносили виправдувальні вироки, які набули особливого поширення після запровадження суду присяжних.

Не останню роль у збільшенні лояльності до жінок відігравали і інші аспекти розвитку модерного суспільства. Насамперед, ми відзначаємо розвиток медицини та охорони материнства. Не

останню роль відігравав і розвиток психологічної науки, а особливо дослідження психічних відхилень у жінок під час пологів. Не варто забувати й про вплив церкви на зламі XIX–XX ст., він стає менш відчутним у порівнянні із ранньомодерною добою, відповідно і тиск на осіб, що брали участь у судових процесах, теж поступово нівелюється. Можна відзначити і той факт, що у суспільстві модерного часу ставлення до новонародженої дитини не йде у жодне порівняння із сучасними гуманними підходами. Не варто забувати і про демографічний вибух, який фіксується наприкінці XIX ст., в умовах якого життя немовляти стає маловартісним. Всі названі фактори впливали на збільшення виправдальних вироків для жінок, які вчинили такі злочини.

Перспективними напрямками подальших досліджень є становище дитини та дитинство в цілому в модерний час, розвиток наукових знань в галузі медицини, зокрема психіатрії у XIX – початку XX ст., та їх вплив на трактування дітозгубництва законодавцями та судовими установами, девіантна поведінка жінок та злочини, скоєні ними.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

Безгін, В. (2013). Інфантицид та кримінальний аборт в сільській Росії: минуле і сучасність. *NB: питання права та політики*, № 4, 196–229. [російською мовою].

Бондаровер, Ю. (2013). Кримінальне законодавство про дітовбивство в Російській імперії другої половини XIX ст. (гендерно-правовий аспект). *Актуальні проблеми держави і права*, Вип. 70, 377–382. [російською мовою].

Волошин, Ю. (2016). Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 356 с.

Гернет, М. (1911). Дітовбивство: Соціологічне та порівняльно-юридичне дослідження: з додатком 12 діаграм. Москва, 346 с. [російською мовою].

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 213, 96 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 214, 106 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 329, 62 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 464, 86 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 551, 62 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 16, спр. 193, 64 арк.

Максимов, О., Гардзель, К. (2019). Вбивство дитини як прояв девіантної поведінки жінок Правобережної України в кінці XIX – початку XX століття (на матеріалах Житомирського окружного суду). *Интермарум: історія, політика, культура*, №6, 28–45. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.11192>

Маслійчук, В. (2008). Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 128 с.

Міхель, Д. (2007). Суспільство перед проблемою інфантициду: історія, теорія, політика. *Журнал досліджень соціальної політики*, № 4, 439–458. [російською мовою].

Міхель, Д., Міхель, І. (2012). Інфантицид з погляду освіченої російської громадськості другої половини XIX – початку XX ст. *Побутове насилля в історії російської повсякденності*: заг. ред. М. Г. Муравйової і Н. Л. Пушкарьової. Санкт-Петербург, 105–141. [російською мовою].

Мурзіна, Л. (2007) Генезис кримінальної відповідальності за дітовбивство. *Ізвестія ПГПУ. Юридичні науки*, №7, 101–105. [російською мовою].

Нове кримінальне уложення, (1903). Затверджене 22 березня 1903 року. Санкт-Петербург: Вид-во. В. П. Анісімова., 250 с. [російською мовою].

Сердюк, І. (2018). Маленький дорослий: Дитина та дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С. 456 с.

Уложення про покарання кримінальні та виправні (1885). видання 1885 року. Санкт-Петербург : Держ. тип. 369 с. [російською мовою].

Шашков, С. (1872). Історичні долі жінок, дітовбивство та проституція. Санкт-Петербург : Типографія Ф. С. Сущинського. 590 с. [російською мовою].

Шергандт, О. (1865) Про значення для судового лікаря різних знаків насилля на тілі мертвих немовлят. *Архів судової медицини та громадської гігієни*, № 3, 33–46. [російською мовою].

References

Bezgin, V. (2013). Infanticid i kriminalnyj abort v selskoj Rossii: proshloe i sovremennost. *NB: voprosy prava i politiki*, № 4, 196–229. [in Russian].

Bondarover, Yu. (2013). Uголовное zakonodatel'stvo o detoubijstve v Rossijskoj imperii vtoroj poloviny XIX veka (genderno-pravovoj aspekt). *Aktualni problemi derzhavi i prava*. Vip. 70, 377–382. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 213, 96 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 214, 106 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 329, 62 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 464, 86 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 551, 62 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 16, spr. 193, 64 ark.

Gernet, M. (1911). Detoubijstvo: Sociologicheskoe i sravnitel'no-yuridicheskoe issledovanie: S prilozheniem 12 diagramm. Moskva, 346 s. [in Russian].

Maksymov, O., Hardzel, K. (2019). Vbyvstvo dytyny yak proiav deviantnoi povedinky zhynok Pravoberezhnoi Ukrainy v kintsi KhKh – pochatku KhKh stolittia (na materialakh Zhytomyrskoho okruzhnogo sudu). *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, №6, 28–45. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.11192> [in Ukrainian].

Masliichuk, V. (2008). Ditozghubnytstvo na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. Kharkiv: Kharkivskiy pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 128 s. [in Ukrainian].

Mihel, D. (2007). Obshestvo pered problemoj infanticida: istoriya, teoriya, politika. *Zhurnal isledovaniy socialnoj politiki*. № 4, 439–458. [in Russian].

Mihel, D., Mihel, I. (2012). Infanticid glazami obrazovannogo rossijskogo obshestva vtoroj poloviny XIX – nachala XX v. *Bytovoe nasilie v istorii rossijskoj povsednevnosti*: obsh. red. i sost. M.G. Muravevoj i N.L. Pushkarevoj. SPb., 105–141. [in Russian].

Murzina, L. (2007). Genezis ugovnoj otvetstvennosti za detoubijstvo // *Izvestiya GPGU. Yuridicheskie nauki*. №7, 101–105. [in Russian].

Novoe ugovnoe ulozhenie, (1903). Vysochajshe utverzhdennoe 22 marta 1903 goda. Sankt-Peterburg: Izd. V.P.Anisimova, 250 s. [in Russian].

Serdiuk, I. (2018). Malenkyi doroslyi: Dytna ta dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st. Kyiv: K.I.S. 456 s. [in Ukrainian].

Shashkov, S. (1872). Istoricheskie sudby zhenshiny, detoubijstvo i prostituciya. Sankt-Peterburg : Tipografiya F. S. Sushinskogo, 590 s. [in Russian].

Shergandt, O. (1865). O znachenii dlya sudebnogo vracha razlichnykh znakov nasiliya na tele mertvo-najdenykh novorozhdennykh mladencev. *Arhiv sudebnoj medecyny i obshchestvennoj gigieny*. № 3, 33–46. [in Russian].

Ulozhenie o nakazaniyah ugovnykh i ispravitelnykh, (1885.) : izdanie 1885 goda. Sankt-Peterburg : Gos. tip., 369 s. [in Russian].

Voloshyn, Yu. (2016). Kozaky i pospolyti: Miska spilnota Poltavy druhoi polovyny XVIII st. Kyiv: K.I.S., 356 s. [in Ukrainian].

**Maksymov O. IMPERIAL POLICY IN THE FIGHT AGAINST
INFANTICIDE (ON THE VOLYN PROVINCE EXAMPLE)**

Abstract

The aim of this study is to analyse the factors that have influenced the imperial legislation formation process on infanticide and to highlight the specifics of the court decisions execution related to this type of crime.

The research methodology is based on the general scientific principles of historicism, objectivity, systematicity and comprehensiveness. This has given an opportunity to examine infanticide in specific historical circumstances. Only real facts are offered with the help of archival cases, and all factors are considered that have influenced the outlined issues. The novelty of the paper is that the author analyses the information about the punishment to the women who have committed a crime against the child's life for the first time in Ukraine (Volyn province) on the archival materials basis, and a wide range of other sources, as well as the factors that have determined the imperial policy towards such crimes.

Conclusions. During the second half of the 19th and early 20th centuries, the Russian Empire tended to mitigate sentences to women for such crimes as infanticide. A number of factors have led to this. Among them are: a relative insignificance of such crimes to the state, the development of medicine, in particular psychiatry, and, accordingly, a different view of the woman during childbirth. On the one hand, there is an increase in the level of humanity in society (frequent sympathy for criminals on the part of judges and jurors), and on the other, the low cost of a baby's life in modern society, which could be associated with significant overpopulation, particularly on the Right-Bank Ukraine.

Key words: infanticide, family, rural community, jury trial, legislative changes, ethnography, medicine, psychiatry.

**Maksymov O. POLITYKA CARSKA W WALCE Z ZIECIOBÓJSTWEM
(NA PRZYKŁADZIE GUBERNI WOŁYŃSKIEJ)**

Streszczenie

Celem pracy jest analiza czynników, które wpłynęły na proces kształtowania się ustawodawstwa cesarskiego dotyczącego dzieciobójstwa oraz akcentowanie uwagi na specyfice wykonywania orzeczeń sądowych związanych z tego typu przestępstwami.

Metodologia badań opiera się na ogólnych naukowych zasadach historyzmu, obiektywizmu, systematyczności oraz wszechstronności. Umożliwiło to rozpatrzenie dzieciobójstwa w określonych okolicznościach historycznych, przy pomocy akt archiwalnych zaproponowano jedynie realne fakty, uwzględniono wszystkie czynniki wpływające na określone problemy.

Aktualność naukowa polega na tym, że po raz pierwszy na terytorium Ukrainy (obwód wołyński) na podstawie materiałów archiwalnych i szerokiego

wachlarza innych źródeł przeanalizowano informacje o specyficie stosowania kar wobec kobiet, które popełniły zbrodnię przeciwko życiu dziecka, a także o czynnikach, które determinowały politykę carską wobec takich zbrodni.

Wnioski. *W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w Imperium Rosyjskim istniała tendencja do łagodzenia wyroków kobiet za takie przestępstwa jak dzieciobójstwo. Złożyło się na to wiele czynników: stosunkowo niewielkie szkody dla państwa spowodowane takimi przestępstwami; rozwój medycyny, w szczególności psychiatrii, a znaczy odmienne spojrzenie na kobietę podczas porodu; z jednej strony wzrost poziomu człowieczeństwa we wspólnocie (częste współczucie dla przestępczyni ze strony sędziów i ławników), a z drugiej niska wartość życia niemowlęcia w ówczesnym społeczeństwie, co mogło być związane ze znacznym przeludnieniem, w szczególności na Prawobrzeżu.*

Wyrazy kluczowe: *dzieciobójstwo, rodzina, hromada wiejska, proces z udziałem ławy przysięgłych, zmiany legislacyjne, etnografia, medycyna, psychiatria.*

Статтю надіслано до редколегії 28.07.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 02.09.2023 р.